

VAJDA BARNABÁS

A párizsi béketárgyalások a kezdődő hidegháború kontextusában

Van-e a második világháborút lezáró béketárgyalásoknak, közelebről a háborút (leg- alábbis annak egy részét) hivatalosan lezáró párizsi konferenciának relevanciája a hideg- háborúhoz? Összefügg-e vele, s ha igen, mely pontokon? Jelen tanulmány amellett érvel, hogy számos összefüggés fedezhető fel a kettő között, sőt a párizsi béketárgyalások és -konferencia, mint egy másfél éves történelmi folyamat, egyenesen remek esettanulmány annak felmutatásához, hogy konkrétan mi módon alakultak úgy a nagyhatalmak közti nemzetközi kapcsolatok, hogy annak végén már hidegháborúról beszélhetünk.

Az 1945–1947-es időszak rendkívül érdekes a nagy nemzetközi folyamatok szempontjából, mint például az ENSZ megalakulása, a nukleáris korszak kezdete, és – Párizs szempontjából különösen fontos – az a tény, hogy a párizsi béke a jelenlegi európai rend kezdete, alapja, fundamentuma. A szélesebb nemzetközi kontextus azért is releváns mind a Szovjetunió, mind az USA szempontjából, mivel 1945–1947 között mindkét győztes hatalom kitüntetett figyelmet fordított az európai térségnek, amelybe természetesen különös hangsúllyal beleértendő Németország.

Az 1947-es párizsi békeszerződésnek vannak „hagyományos” kontextusai. Nemzetközi viszonylatban ilyen a „győztesek–vesztesek” megosztottság, amely mellett a párizsi békekonferenciát jellemzően a magyar, a cseh-szlovák stb. nemzeti történelmek kontextusában szoktuk értelmezni. Nemzeti és nemzeti bilaterális viszonylatban jól ismertek a magyar–csehszlovák, magyar–román, magyar–szovjet, csehszlovák–amerikai stb. relációk, mi több, ezek a kontextusok olyannyira kézenfekvőek, hogy nem akad mérvadó történelmi munka, amely mellőzné az érintett államoknak a két meghatározó nagyhatalomhoz való viszonyát, mint például a csehszlovák vagy a magyar kormány és békedelegáció viszonyát a nagyhatalmakhoz. Ebbe a viszonyba beleértendő a győztes hatalmak képviselőihez eljuttatott emlékiratok, a velük folytatott háttértárgyalások, sajtókampányok stb., mint pl. Nagy Ferenc tárgyalásai Dean Acheson külügyminiszter-helyettessel, J. F. Byrnes külügyminiszterrel és magával Harry Truman elnökkel stb. Nem véletlen, hogy mindezeket a kérdéseket viszonylag alaposan feldolgozták az érintett történetírások.¹

1 Csehszlovák–szlovák vonatkozásban Dagmar Čierna-Lantayová és Štefan Šutaj (mindkettő nagyon részletesen kitér a csehszlovák–magyar relációra is), Magyarországon pedig Romsics Ignác úttörő és alapvető jelentőségű munkája mellett Gulyás László és Vízi László Tamás e témában írt munkáit említeném. E helyütt csupán futólag utalok a Štefan Šutaj (Šutaj 2014) és Romsics Ignác (Romsics 2006) érvelései közt húzódó finom, de határozottan felfedezhető argumentatív különbségekre.

Annak a gondolatnak, hogy a párizsi béketárgyalások és -konferencia releváns kontextusai közé besorolhatjuk a hidegháborút is, az képezi az alapját, hogy a béketárgyalások különféle fázisai 1945 őszéig és 1947 februárja között zajlottak, sőt a ratifikációval együtt 1947 őszéig.² De nemcsak az időbeli és térbeli egybeesés alapozza meg, hogy Párizs kiváló esettanulmány legyen a hidegháború kezdeteihez (Párizsban azok az államférfiak voltak egymással kapcsolatban, akik később aktorai lettek a korai hidegháborúnak is), hanem azok a tudományos viták is, amelyek a hidegháború mint történeti korszak kezdetének megítélésére vonatkoznak; lásd például Békés Csaba, Fischer Ferenc, Borhi László és mások, valamint a nemzetközi szakirodalom eltérő véleményeit ez ügyben.

Ezek alapján releváns kérdésként felvethető, hogyan viszonyult a párizsi békekonferencia ahhoz a hidegháborúhoz, amely 1946-tól már zajlott, bár még csak lappangva pulzálva. Az bizonyos, hogy a világháború utáni nagyhatalmi pozíciófogásnak legkésőbb 1946-ban, főleg annak második felében, és különösen 1947-ben már határozott és jól felismerhető jelei voltak. A nemzetközi szakirodalomban abban nem nagyon van vita, hogy „1947 volt a hidegháború igazi kezdete” (McWilliams–Piotrowski 2014, 39. p.), az már azonban, hogy mikor történt meg a két szuperhatalom közti szakítás, kérdéses.

A párizsi béketárgyalások és -szerződés, valamint az azt körülvevő egyéb nemzetközi események dinamikája nézetem szerint azt mutatja, hogy a két nagyhatalom között fokozatosan gyülemlő kisebb, önmagukban még kezelhető konfliktusokból pontosan a párizsi folyamat alatt halmozódtak kritikus mennyiségűvé a sérelmek, és rögtön a párizsi békek aláírása után láthatóvá vált a nagyobb konfliktus, a szakítás.

A széles körben ismert történelmi építőkövek mellett,³ amelyekből összerakódott a korai hidegháború, számos ritkábban figyelembe vett érv van, amelyek kifejezetten a párizsi békekonferenciához kapcsolódnak. A szakirodalom több érdeklődésre rá szokott mutatni, pl. J. F. Byrnes és V. Molotov között már a párizsi konferenciát megelőzően és az alatt is. Ezek között elvi-politikai ügyek éppúgy szerepelnek, mint procedurális ügyek. Az elvi indíttatású ügyekre példa a Szovjetunió pragmatikus-hatalmi megközelítése, amely szemben állt az USA egyes emberjogi alapú megközelítéseivel, mint például „a nyelvhatárok és a politikai határok szinkronizálásával”, vagy azzal az ameri-

2 Csupán a legfontosabb eseményei ennek a folyamatnak: 1945. szeptember 11. és 1945. november 2. között a Külügyminiszterek Tanácsa londoni előkészítő találkozója; 1945. december 16. és 1945. december 26. között a Külügyminiszterek Tanácsa moszkvai fordulója; 1946. április 25. és 1946. július között zajlott a Külügyminiszterek Tanácsa konferenciája Párizsban (Bidault, Byrnes, Bevin, Molotov); 1946. július 29. és 1946. október 15. között zajlott maga a párizsi konferencia; a békeszerződés szövegét a Külügyminiszterek Tanácsa véglegesítette New Yorkban 1946. november 4. és 1946. december 13. között; végül 1947. február 10-én írta alá a békeszerződést az öt állam: Olaszország, Finnország, Románia, Bulgária és Magyarország. Lásd Őutaj 2014, 131–132. p.; Németh 2006, 479. p.

3 A jól ismert érvek közé tartozik George F. Kennan ún. hosszú távirata (1946. február 22.) és Winston Churchill ún. vasfüggöny-beszéde (1946. március 5.), amely beszéd igen nagy részben „a szovjet befolyásnak alávetett” Kelet-Európáról szól. A gyakrabban említett korai nagyhatalmi konfliktusok közé tartozik még a moszkvai Pravda ún. Sztálin-interjúja 1946. március 14-én, valamint W. Churchill 1946. szeptember 9-én elmondott brüsszeli beszéde. Mezei 2011, 171–175. p.; Horváth 2001, 67–70. p.

kaiak által nem elutasított elvvel, hogy ha már lakosságcsere kell sort keríteni, akkor az „önkéntes, többéves és nemzetközileg ellenőrzött lakosságcsere” legyen. (Romsics 2006, 51., 54. p.) A nagyhatalmak procedurális konfliktusai tetten érhetők a párizsi konferencia sok forrásában, mint például a módosító javaslatokban stb. A párizsi konferenciához kapcsolódó sok apróbb nagyhatalmi érdekkonfliktus egyik legkonkrétabb ügye a békeszerződés Dunával, illetve a dunai hajózással foglalkozó VII. része, ahol „az angolszász hatalmak álltak szemben a Szovjetunió vezetete blokkal, előbbieket a dunai forgalom teljes szabadságát pártolták, míg a Szovjetunió saját ellenőrzése alá kívánta azt vonni”. (Romsics 2006, 234. p.)

A párizsi békekonferenciának a hidegháborúval kapcsolatos további lényeges vonatkozása az, hogy az USA és Nagy-Britannia kiszorította a Szovjetuniót az Olaszországgal kötendő békéből. (Wegs 2002, 20. p.) Az USA szempontjából az olasz békeszerződésnek valóban kiemelt szerepe jutott. Ennek a problémakörnek része volt egyfelől az ún. olasz precedens, másfelől a Trieszt-kérdés. Az olasz precedens tömören azt jelentette, hogy az olasz Szövetséges Ellenőrző Bizottságban (SZEB) a Szovjetunió szerepe formális volt – viszont a Szovjetunió ugyanezt az eljárási mintát kihasználta a többi béketárgyalás, azaz a kelet-európai országok kapcsán.

A Trieszt és környéke körüli területi vita Olaszország és Jugoszlávia között kiválóan példázza, hogyan halmozódott a béketárgyalások kezdete óta és mindvégig a párizsi béke aláírásáig, sőt azon túl is egy nemzetközi probléma. Trieszt példa a két nagyhatalom elhallgatott, visszafojtott dühére, mint ahogy példa arra is, hogy a párizsi békét a nagyhatalmak még összeszorított fogakkal végigcsinálták, ám utána búcsút mondtak egymásnak. (Judt 2007, 105. p.)

Trieszt kérdése rendkívüli mértékben foglalkoztatta Truman elnököt – sokkal jobban, mint Kelet-Európa bármelyik állama. Az egyik Sztálinnak írt levelében az amerikai elnök úgy fogalmaz, hogy a Trieszt–Venezia Giulia „kérdést nem pusztán olasz–jugoszláv határvitának kell felfogni, hanem úgy kell rá tekinteni, mint egy principiális kérdésre, amely a többi (felmerülő) területi vita megoldásának a vezérfonala, és az európai tartós béke alapköve”.⁴ Sztálin válasza kiábrándító volt – emlékszik vissza Truman –, mivel „Sztálin Tito pártját fogta”. (A két államférfi levélváltása egyébként G. F. Kennan közbenjárásával zajlott.) A Trieszt-kérdés időleges megoldására 1945 júniusában került sor, amikor meghúzták a Morgan-vonalat, létrejött egy mondvacsinált, kvázi független állam, pontosabban két katonai körzet: egy A (nyugati) zóna, benne Trieszttel, amely amerikai és brit katonai fennhatóság alatt állt, és egy B (délkeleti) zóna, amely jugoszláv fennhatóság alá került. A szövetségesek Trieszt körüli konfliktusai rendszeresen felbukkantak a párizsi békekonferencián. 1946. augusztus 1-jén például a jugoszláv delegáció vezetője, Edvard Kardelj fő érvei között bukkant fel Trieszt, amikor Kardelj kijelentette, hogy a Külügyminiszterek Tanácsa „elvette” Jugoszláviától Triesztet, és igazságtalanul húzta meg az olasz–jugoszláv államhatárt. (Romsics 2006, 193. p.) Mint később kiderült, mindez csak ideiglenes megoldás volt, amely további ellenségeskedéseket szült – mégis: Trieszt státusát, azaz a Morgan-vonalat szentesítette a párizsi béke.

4 Truman, Harry S.: *Memoirs. Volume 1.: Year of Decisions [1945-1946]* Time Inc. Publ. Doubleday, Garden City NY, 1955, 596+ pp.

Az olasz precedens és a Trieszt-vita már hidegháborús érvek voltak abban az értelemben, hogy bennük a nagyhatalmi erőpolitika mellett megjelentek az ideológiai konfliktusoknak is. A Párizsban tartózkodó amerikai konferenciaküldöttség számos tagjától maradt fent írásos forrás arra nézvést, hogy az USA számára Olaszország kiemelt jelentőséggel bírt mind katonai, mind politikai szempontból. Köztük pl. Charles H. Bonesteel, aki az amerikai küldöttség katonai tanácsadójaként volt jelen Párizsban, számos alkalommal leírta 1946 során, hogy Olaszországban az USA legfőbb politikai érdeke „a kommunista befolyás elleni harc”.⁵ A kezdődő hidegháború egy-egy ideológiai vonatkozását a magyar delegáció is alkalmazta mint argumentációt. Štefan Šutaj szerint a magyar delegáció egyes tagjai, mint például Auer Pál a magyar érdekeket úgy találta, mint „amelyeket azért érdemes támogatni, hogy Magyarország segítséget kapjon a kommunizmus elleni harcában a Szovjetunió vezetete szláv blokk ellenében”. (Šutaj 2014, 165. p.) Hasonló utalás van ugyanerre a jelenségre Romsics Ignácnál is. Itt a szerző Szegedy-Maszák Aladár és Auer Pál háttér munkájára utal, melynek során Szegedy-Maszák „mélységes aggodalmát fejezte ki afölött, hogy a náci Lebensraum politikát minden jel szerint egy olyan érdekszféra-politika váltotta fel, amely Európát kettévágva Magyarországot a többi kelet-európai országgal együtt a Szovjetunió fennhatósága alá látszik utalni” (Romsics 2006, 201. p.), továbbá hogy a magyar küldöttség egyes tagjai épp ezen az ideológiai alapon kérték az USA támogatását. Ezek és további kisebb-nagyobb konfliktusok mutatják azokat a hatalmi és ideológiai jegyeket, amelyeket már a kortársak is konfliktusosnak láttak, utólag pedig a hidegháború legkorábbi jelenségeiként, annak legkorábbi összetevőiként értelmezhetünk.

A hidegháború nagy körvonalait vázolja fel az a tény is, hogy a két szuperhatalom 1946–1947-ben teljesen eltérő stratégiai célokkal érkezett Párizsba. Az egyik oldalon a „szovjet biztonságpolitikai prioritások” álltak – ahogy Mark Kramer fogalmaz (fránpánsan, bár véleményem szerint kissé eufemisztikusan). (Idézi Bottoni 2015, 46. p.) A másik oldalon viszont az USA és Nagy-Britannia háború utáni terveiben Kelet-Európa másodlagos szerepet játszott (Bottoni 2015, 38. p.), ami elég megalapozott állításnak látszik, ha összehasonlítjuk azzal, hogy mennyivel határozottabb álláspontot foglalt el az USA a Szovjetunióval szemben pl. Olaszország (Trieszt) vagy Irán ügyében.

A párizsi békekonferenciától első hallására igen távol álló Iránt azért érdemes megemlíteni, mert az Iránban 1945-ben (!) bekövetkezett helyzet (ahol is a Szovjetunió egy pro-szovjet rezsime kívánt felállítani) nemcsak az egyik legelső territoriális-ideológiai konfliktus volt az USA és a Szovjetunió között, de ahhoz is nagyban hozzájárult, hogy 1947 legelején Truman elnök megvált külügyminiszterétől, J. F. Byrnestől.⁶ Robert H. Ferrell szerint Byrnes és a háttéremberei (Donald S. Russel és Benjamin V. Cohen) ignorálták Trumant és nem nagyon hallgattak a Külügyminisztérium apparátusára sem. Bár Byrnes külügyminiszterként a szovjetekkel szemben a kemény kéz politikáját szorgalmazta, és ebben

5 Foreign Relations of the United States, 1946, Paris Peace Conference: Documents, Volume IV. 740.0011 EW(Peace)/8–1246: Telegram. Colonel Charles H. Bonesteel, Military Adviser, United States Delegation, to the War Department. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v04/pg_836. Letöltve: 2017.01.20..

6 James F. Byrnes: az USA külügyminisztere 1945. július 3. és 1947. január 21. között.

hasznos partnere volt Trumannak, a két ember személyes viszonya rossz volt. Az első nagy összeütközésük épp az 1945 végi moszkvai előkészítő konferencián történt, ahol Byrnes – Truman szerint – nem képviselte elég határozottan az USA érdekeit: mégpedig Iránban. A moszkvai külügyminiszeri konferenciát záró kommunikéban Iránt meg sem említették, amit Truman egy levélben rótt fel Byrnesnek: „Oroszország lázadást szít és csapatokat tart egy szövetségese földjén – Iránban. Ha Oroszország nem szembesül vaskézrel és kemény nyelvezettel, akkor újabb háborúra van kilátás. Ők csak egy nyelvet ismernek.” És ebben a kontextusban hangzott el az „Elegem van az oroszok babusgatásából!” mondat – ami tehát nemcsak Truman személyes frusztrációját fejezte ki a Szovjetunió lépései miatt (Judt 2007, 105. p.), hanem ami az amerikai külügyi apparátus felé irányított kritika is volt Truman részéről. Ilyen körülmények között, a Trumannel való többszöri konfliktus után mondott le 1947. január 21-én Byrnes, és lépett helyébe, a párizsi béke aláírása előtt kb. két héttel George C. Marshall.

Konklúziók

Amíg a szovjet oldalon a párizsi békekonferencián már az „erő” és a „befolyási övezet” voltak a kulcsszavak (Bottoni 2015, 38–39. p.), addig az amerikai oldal viselkedése a „kivárárs”, a „határozatlanság” és a „passzivitás” szavakkal írható le. 1946-ban nemcsak hogy javában zajlott Kelet-Európa szovjetizációja (Judt 2007, 39. p.), hanem 1947-ben már csúcusra járt, és ezt még a legszovjetbarátabb szlovák történészek, pl. Dagmar Čierna-Lantayová is elismerik.⁷ Ezzel szemben Washington csak 1946 őszén kezdte el felülvizsgálni saját Szovjetunió-politikáját, és az ezzel kapcsolatos érdemi tettekre, tehát az Európa-politika praktikus áthangolására csak 1947 vége felé, jóval a párizsi békekonferencia lezárása után került sor. Igen sommásan fogalmazva: Párizsban a hidegháború nagyhatalmi viszonyainak szempontjából a tudatos és célzott szovjet eredménymaximalizáció állt szemben az „amerikai naivitással”. (Robert J. Wegs 2002, 19. p.)

A háború utáni Szovjetunióra vonatkozó koherensebb amerikai gondolkodásmód épp a párizsi békekonferencia végső szakaszában, 1947 első felében kezdett kialakulni. Az áthangolás félreérthetetlen jele volt Byrnes külügyminiszter 1946. szeptember 6-i beszéde Stuttgartban, amelyben megnyugtatta Nyugat-Németországot, hogy az USA Európában és az országban fog maradni (Németh 2006, 239. p.; Judt 2007, 105. p.) – és ez után 1947 első hónapjaiban az amerikaiak elkezdték elforgatni a kormánykerekét.

Vagyis Párizsban egy késlekedő USA-t látunk, ahol a diplomáciai „jelek” összegyűjtése és a határozottabb döntés között rendkívül hosszú idő telt el. James Forrestal 1947 nyarán kezdeményezte, hogy gondolják újra a Szovjetunióval szembeni amerikai külpolitikát. Így született meg (majd másfél évvel később!) „Az Egyesült Államok biztonságát fenyegető szovjet lépésekkel szembeni amerikai célkitűzések” (1948. november 23.) című dokumentum (NSC 20/4). Sőt, az amerikai külpolitika a kelet-európai szovjet csatlós államok tekintetében csak 1949. szeptember 4-ére keltezett „Memorandum”

7 „Rokom 1947 sa začala v krajinách sovietskej záujmovej sféry definitívne transformácia vládných kabinetov na zoskupenia podriadené Moskve.” Čierna-Lantayová 2009, 254. p.

alapján lépett (NSC 58, illetve NSC 58/2), és amelyet csak 1949. december 13-án írt alá Truman elnök. Mindezek fényében az 1947. március 12-re datált Truman-doktrína nem egy kezdet volt, hanem az USA már megváltozott Európa-politikájának a felszínre törő jele. (Sestanovich 2014, 19. p.)

A párizsi békekonferencia kezdetét még a status quo megtartására való törekvés határozta meg, illetve szovjet részről „a háború gyümölcseinek” a megtartása. (Mezei 2001, 117. p.) Ez a stabilitásra való törekvés, a háború utáni világrend kialakítására való törekvés fontosabb volt minden más, kisebb konfliktusnál. Ugyanakkor a béketárgyalások alatt már bőven zajlottak – bár túlnyomó részt rejtve – azok a diplomáciai konfliktusok és folyamatok, amelyek szinte a párizsi békeszerződés aláírása napján a felszínre törtek. 1946 végén, 1947 első hónapjaiban még tartott a nagyhatalmi kohézió, mert ez volt a közös érdek. De az ez után következő békék kapcsán (Japán, Németország, Ausztria) már nem.

Megjegyzés: Jelen tanulmány annak az előadásnak a szerkesztett változata, amely azonos címmel hangzott el a Miklós Péter által szervezett Második Trianon c. konferencián a hódmezővásárhelyi Emlékpontban 2017. február 9-én Romsics Ignác, Vizi László Tamás és Gulyás László előadásainak társaságában.

Irodalom

- Auer, Pál: *Fél évszázad*. Washington, Occidental Press, 1971.
- Bottoni, Stefano: *A várva várt nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.
- Čierna-Lantayová, Dagmar: *Tradícia a dejiny. Vybrané otázky zo slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934-1949)*. Bratislava, Historický ústav SAV–Typoset print, 2009.
- Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ 1945–1989*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005.
- Horváth Jenő (szerk.): *A klasszikus hidegháború időszaka 1945–1962. Diplomáciatörténeti szöveggyűjtemény*. Budapest, BKÁE Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, 2001.
- Judt, Tony: *Povojnová Európa. História po roku 1945*. Bratislava, Slovart, 2007.
- Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer. 1945–1990*. Budapest, Osiris Kiadó, 2014.
- McWilliams, Wayne C.–Piotrowski, Harry: *The World since 1945. A history of international relations*. 8th edition. Lynne Rienner Publisher Inc., 2014.
- Mezei Géza: *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése*. Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.
- Németh István: *Európa 1945–2000. A megosztástól az egységig*. Aula Kiadó, 2004.
- Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet. 1. és 2. kötet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
- Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
- Sestanovich, Stephen: *Maximalist. America in the World from Truman to Obama*. New York, Vintage Books, 2014.
- Šutaj, Štefan: *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov, Universum, 2014.
- Vajda Barnabás: *Hidegháború és európai integráció – Régi és új értelmezések a 20. század második felének történeti értelmezéséhez*. Komárom, SJE Tanárképző Kar, 2015. /Monographiae Comaromienses, 16./
- Wegs, Robert J.–Ladrech, Robert: *Evropa po roce 1945*. Vyšehrad, 2002.9